

ثبت جهانی مسجد جامع تبریز لنگ رطوبت‌زدایی و تعامل میراث و اوقاف!

در گوشه‌ای از خیابان مطهری و جایی از هزار توی بازار تبریز، شاهکار معماری با ستون‌ها و محرابی باشکوه از پنجره‌های باز مسجد، خودنمایی می‌کند...

ایسنا/آذربایجان شرقی در گوشه‌ای از خیابان مطهری و جایی از هزار توی بازار تبریز، شاهکار معماری با ستون‌ها و محرابی باشکوه از پنجره‌های باز مسجد، خودنمایی می‌کند که بنیان اولیه آن به صدر اسلام برمی‌گردد، سازه تاریخی که حوادث زیادی را از سر گذرانده و پس از چندین دوره مرمت و بازسازی با سلیقه‌های متفاوت، حال از همتای خود در اصفهان، عقب مانده و با وجود ثبت جهانی مسجد جامع اصفهان طی یک دهه گذشته با اشتراکات تاریخی و معماری با مسجد جامع تبریز، تاکنون خبری از مرمت و ثبت جهانی این مسجد نیست.

سی و یکم مرداد ماه، روز جهانی مسجد، بهانه‌ای برای سر زدن به یکی از مهم‌ترین مساجد تاریخی تبریز بود، مسجدی که هر رهگذری را اعم از بومی و غیربومی و گردشگر حتی شده برای چند ثانیه به تعلل و تماشای شکوه بی‌نظیر این بنای تاریخی وا می‌دارد. تهیه گزارش ایسنا اتفاقاً با روزی مقارن شده که خادم مسجد دیر کرده و همسایه‌های مسجد می‌گویند درهای مسجد هر روز حدود ساعت ۱۰:۳۰ الی ۱۱ باز می‌شود. در این مدت، تعداد کسانی که از پنجره‌های باز مسجد در حال تماشا و تصویربرداری هستند، کم نیست و این مهم باید مورد توجه معاونت گردشگری اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان شرقی قرار بگیرد.

درحالی‌که مسجد جامع اصفهان در سال ۱۳۹۰ در یونسکو به ثبت رسیده و دارای سایت اطلاع‌رسانی جداگانه با محتواهای قابل توجه و ارزشمند است، درب مسجد جامع تبریز، ساعتی قبل از اذان ظهر به روی بازدیدکنندگان اندکی که با وجود مغفول ماندن آثار تاریخی تبریز، این شهر را برای بازدید انتخاب کرده‌اند، باز می‌شود. شهری که تا به حال جنجال‌گازرسانی به بازار تبریز و رشد کافی شاپ‌ها رستوران‌ها و نصب آسانسور در قلب بافت تاریخی تنها سازه مرتفع و آجری جهان و تخریب آشکار تعداد زیادی از آثار تاریخی را در روز روشن به تماشا نشسته است.

ناصر زواری، مدیر پایگاه جهانی بازار تبریز، تعیین ساعت کاری برای خادمان مساجد را جدا از حیطه کاری و مسئولیت‌های اداره کل میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان دانسته و تصمیم‌گیری در این مورد را جزو امور هیأت امنای مسجد، می‌داند و به ایسنا می‌گوید: میراث فرهنگی نمی‌تواند برای خادم مسجد، ساعت کاری تعیین کند و ما صرفاً می‌توانیم به هیأت امنای مسجد بسپاریم تا ساعت کاری را روی دیوار بچسباند. نیرو و منابع مالی کافی برای حضور شبانه‌روزی خادمان در مسجد وجود ندارد.

این در حالی است که نظارت گردشگری بر مجموعه‌های تاریخی بر عهده میراث فرهنگی است و ثبت این مجموعه به نام میراث فرهنگی صورت گرفته و به نظر می‌رسد معضل تعطیلی همیشگی سرای مظفریه بازار تبریز در ایام نوروز و تصمیم یک‌جانبه بازاری‌ها در این مورد هم در حال تکرار شدن است.

این مقام مسئول در مورد مرمت و بازسازی مسجد جامع تبریز نیز، عدم مشارکت و تمایل نداشتن اداره کل اوقاف و امور خیریه آذربایجان شرقی را از علل عدم رطوبت‌زدایی از مسجد عنوان کرده و خاطرنشان می‌کند: مجموعه مسجد جامع تبریز شامل شش مسجد بزرگ و دارای هزینه‌های نگهداری بسیار زیاد است و قانوناً، متولی مساجد اداره اوقاف است که می‌توانند از محل درآمدهایشان، اعتباری نیز به این منظور اختصاص دهند و مسجد با مشارکت دو جانبه، مرمت شود.

به گفته زواری، ۳۰ مسجد در مجموعه بازار تبریز وجود دارد که میراث فرهنگی توانایی کافی، بودجه و اعتبار مورد نیاز و نیروی کار لازم را جهت نگهداری مرمت و بازسازی تمامی آن‌ها ندارد. او با بیان این مطالب می‌گوید: تنها ۵.۵ کیلومتر طول راسته‌های بازار تبریز است و اداره کل میراث فرهنگی با خیل عظیمی از پروژه‌های نیازمند توجه و اعتبارات کم، مواجه است.

مدیر پایگاه جهانی بازار تبریز، آخرین تاریخ مربوط به مرمت اساسی مجموعه مسجد جامع تبریز را به طور احتمالی مربوط به دهه ۷۰ دانسته و عایق کاری پشت بام مسجد، رنگ آمیزی با رنگ‌های با کیفیت و مناسب، پاکسازی زیرزمین اکتشاف شده بعد از حفاری‌ها مربوط به دوره سلجوقی و ایلخانی برای بازدید پژوهشگران و دیوارکشی و نرده‌کشی جهت جداسازی حوزه از مسجد و معبر عمومی را از جمله اقدامات انجام شده در طول پنج سال گذشته عنوان می‌کند.

مسجد جامع تبریز (مسجد جامع کبیر) یا به گفته بازاری‌ها «جوما مجیدی»، در قلب بافت تاریخی بازار تبریز، شکل گرفته و همچون پدری با درایت، مجموعه بازار تبریز را گرداگرد خودش جمع کرده است. این مجموعه در سالیان متمادی بر اثر زمین‌لرزه‌های متعدد، آسیب‌های جدی را متحمل شده و هر بار با تلاش حکمرانان وقت و مردم شهر مورد بازسازی، قرار گرفته است.

روشن‌ترین دوره معماری باقیمانده در مسجد جامع تبریز، تعمیرات کلی و احداث گنبدخانه‌ای است که در سال بعد از اتمام مسجد کبود تبریز، اتفاق افتاده است. انبوه کاشی‌های رنگارنگ موجود درنخاله‌های بدست آمده در خاکبرداری سال ۱۳۵۳ نشان می‌دهد که در فاصله چهار قرن بعد از زلزله ۴۳۴ ه.ق یعنی دوره روادیان تبریز، مقارن با اوایل دوره آق‌قویونلو، تعمیرات مکرر و بنیادین در معماری مسجد، صورت گرفته است.

این مسجد هم مانند سایر مساجد جامع و مهم از نصب کتیبه‌های تاریخی دربرگیرنده دستورات حکام وقت بی‌نصیب نمانده و کتیبه شاه طهماسب اول بر روی یکی از طاق‌های مسجد که پس از خواب دیدن حضرت ولی عصر (عج) دستور معافیت مالیاتی را صادر کرده و یا کتیبه شاه سلطان حسین صفوی در سر درب مسجد و کتیبه فتحعلیشاه قاجار در سر درب ورودی مجموعه از آن جمله هستند. کتیبه

خرد شده و یافت شده در خاکبرداری های سال ۱۳۵۳ نشانگر تصرف این مسجد توسط عثمانی ها به دنبال تصرف شهر در برهه کوتاهی در دوره صفویه است.

مسجد جامع تبریز، دارای مجموعه های مختلفی شامل مسجد جامع، مسجد حجت الاسلام (جانب غربی مسجد با ۴۰ ستون سنگی و ۵۵ گنبد آجری متعلق به خاندان ممقانی)، مسجد زمستانی حجت الاسلام (۱۰ ستون سنگی، بنا شده بر روی مقبره شمس الدین طغرایی از وزرای قرن هفتم هجری)، الحاق مسجد (جانب شرقی مسجد، بازسازی شده بر روی مسجدی از دوران قاجاریه)، مسجد خال اوغلو (جانب شرقی مسجد با ۱۰ ستون)، مدرسه طالبیه (تخریب شده در سال ۱۳۵۸ و ساخته شده در سه طبقه بدون شباهت به نسخه اصلی)، مسجد دینوری (شیخ صادق، جانب شرقی حیاط و متصل به راسته بازار با ۳۰ گنبد) و کتابخانه است.

بیشترین مرمت و بازسازی ها در این مسجد مربوط به دوره آق قویونلوها است که با شکست قره قویونلوها و بانی مجموعه مظفریه تبریز به سلطنت رسیدند و به زعم متخصصان امر، بقایای بازسازی دوره آق قویونلوها در مسجد جامع از نظر تکنیکی، ادامه معماری مسجد کبود (مظفریه جهانشاه) است. قدیمی ترین آثار معماری به دست آمده، دو عدد ستون آجری مربع شکل در داخل پایه های آجری مستطیل شکل فعلی در ردیف چهارم است که به طور قرینه در طرفین محور محراب به فاصله ۱۷/۵ متر از هم قرار گرفته اند.

دکتر احد نژاد ابراهیمی، مدیرعامل انجمن دوستداران میراث فرهنگی آذربایجان شرقی با مقایسه مسجد جامع اصفهان و مسجد جامع تبریز، به ایسنا می گوید: مطالعات معماری مسجد جامع اصفهان که امروز به ثبت جهانی رسیده است، از سال ۱۳۵۴ توسط ایتالیایی ها شروع شد و پس از انقلاب هم توسط ایرانیان ادامه یافت و اسناد مربوط به آن در قالب کتاب و مقالات دسته بندی و ارائه شد؛ بطوریکه امروز، تعداد زیادی از کتاب ها و مقالات در مورد این مسجد وجود دارد؛ درحالیکه در مورد مسجد مشابه آن، یعنی مسجد جامع تبریز اینگونه نیست و همین امر سبب شد تا مسجد تبریز ناشناخته بماند. تنها یک مقاله در مورد دوره بندی های مختلف این مسجد وجود دارد که جای بسیار تأسف است.

او معتقد است: باید سیاستگذاری های کلان پژوهشی در این خصوص از طرف ارگان های مسئول انجام گیرد و نهادهای مربوطه ابتدا باید خود نسبت به مسجد جامع تبریز آگاهی پیدا کرده و سپس این دانش و آگاهی را منتقل کنند. مساجد، بناهایی بودند که در دوره های مختلف مورد مرمت و حفاظت قرار گرفتند؛ برعکس خانه ها و کاخ ها که خیلی مورد توجه نبودند؛ به همین دلیل مساجد می توانند نشانگر معماری هر دوره از تاریخ باشند و وظیفه کارشناسان، سیاستگذاران و مسئولان است که در دوره های مختلف در مورد بنا مطالعه، پژوهش و کاوش کرده و اسناد مربوط به آن را به دست آورده و دسته بندی های لازم را انجام دهند. مساجد جامع هر شهر دایره المعارف هنر و معماری آن شهر به شمار می آیند؛ چرا که از دوره شکل گیری در صدر اسلام تا دوره معاصر، آثاری در این مساجد قابل مشاهده است.

در ادامه بخشی از اظهارات **کریم میمنت نژاد، تبریز پژوه** را می خوانید:

میمنت نژاد می گوید: علاوه بر کتیبه های با ارزش مربوط به دوران صفوی و محراب سلجوقی باقیمانده از این مسجد؛ ساخته شدن چندین مسجد در کنار هم از ویژگی های مختص مسجد جامع تبریز است که حلقه ارتباطی را تشکیل داده و باز شدن درب اصلی آن به سمت بازار تبریز، نشانگر سبک معماری مختص آن دوره و تعریفی از شیوه زندگی مردم و اهمیت سیاسی و اجتماعی این مسجد، است. به گفته این مورخ، روایت هایی مبنی بر تاجگذاری و خواندن خطبه تشیع توسط شاه اسماعیل صفوی در مسجد جامع تبریز وجود داشته و این مسجد، جذابیت های بسیاری از نظر ساختاری و معماری دارد که هر یک نشانگر بخشی از هویت تبریز و گذشته پرافتخار این شهر تاریخی است.

او اهمیت این مسجد در نقشه های قدیمی تبریز را مورد اشاره قرار داده و می گوید: حتی در مورد افرادی که در این مسجد حضور یافته اند نیز می توان ساعت ها صحبت کرد؛ چه رسد به خود مسجد؛ در حالی که این مسجد در حال حاضر غیر از نماز جماعت که کاربری اصلی مساجد است، هیچ فعالیت دیگری برای فعالیت بیشتر و معرفی آن در نظر گرفته نشده است.

میمنت نژاد با برشماری برخی کاربری های مسجد جامع تبریز، بیان می کند: این مسجد همانطور که از نام آن هم پیدا است، محل اجتماعات و ارتباط سیاست و دیانت و برپایی مراسمات و سخنرانی های بزرگ در سطح بزرگان و سران کشور به شمار می آمد و برخی تجمعات مردمی به ویژه تجمع مردم تبریز علیه قانون متحدالشکل کردن لباس در تبریز، در این مسجد شکل گرفته بود.

این تبریز پژوه و مورخ در پایان با ارائه پیشنهادی مبنی بر بررسی کانال های رطوبتی مسجد جامع تبریز جهت نم گیری، می گوید: طرح حفاظت و مرمتی بعد از انقلاب برای این مسجد در نظر گرفته شده بود؛ این طرح ها باید به طور مرتب مستمر، پایش و اصلاح شوند. طبق شنیده ها مسجد در سال های گذشته دچار رطوبت شده و برای جریان بهتر هوا، کانال های رطوبت گیری که در معماری قدیم، نقش زیادی دارد، باید بازگشایی شوند.

*بخشی از مطالب مذکور و تصاویر مستند مربوط به حفاری ها، برداشتی از مقاله پژوهشی در مجموعه مسجد جامع بازار تبریز، نوشته عبدالرحمان وهاب زاده، است .